

Teksten voor zondag, 6 maart, 2022, in de Kloosterkerk te Den Haag

Waar het over gaat

Het moet precies twee jaar geleden zijn geweest dat ik hier in deze kerk ook op de eerste zondag van de Veertig Dagen-tijd preekte over de drie verzoeken in de woestijn. Dat realiseerde ik me ineens bij de voorbereiding.

Blijkbaar bestaat er hier in de Kloosterkerk een zekere voorkeur om mij u op de grote verzoeken des levens te laten wijzen. Nou ja, daar heb je inderdaad een strenge gereformeerde voor nodig.

Toen was het naar aanleiding van Matteüs 4, 1-11, nu naar aanleiding van Lucas 4, 1-13. Ik kon mijn preek van toen niet meer terug vinden. Nu maar hopen dat ik niet min of meer hetzelfde ga zeggen.

Ook al heb ik niet de illusie dat u allen nog glashelder voor de geest staat, wat ik toen als uitleg ten beste gaf, toch is er altijd wel één die het nog precies weet, en die me dat dan straks na afloop ook fijntjes zal laten weten. ‘Dominee, opgewarmde prak’, zei men dan vroeger misprijzend.

Goed, een nieuwe benadering dus. De bijbel is per slot van rekening onuitputtelijk. Deze zondag is genoemd naar een van de slotverzen van psalm 91. ‘Wie Mij aanroept – *invocabit me* – , geef ik antwoord,/ in de nood zal Ik bij hem zijn.’(15). Het motto van deze zondag wordt ook wel vertaald in de zin: ‘De roepende mens zal ik antwoord geven, ook in de nacht zal Ik zijn wie Ik ben.’

Daarom begonnen we ook met deze psalm waarin we die mooie zinnen tegenkomen over die engelen ‘die over je waken waar je ook gaat./ Op hun handen zullen zij je dragen,/ je zult je voet niet stoten aan een steen.’(vs. 11-12). De cantorij zal deze woorden uit psalm 91 straks ook tijdens de collecte zingen in een toonzetting van Mendelsohn.

Vanochtend zal het vooral gaan om de verzoeking van de macht. Al voor de inval in Oekraïne had ik me voorgenomen daarop het accent te leggen. Helaas blijkt dat nu actueler dan ooit. Machtsuitoefening ten dienste van wat of ten dienste van wie? Welke huidige autocraat of kleptocraat (grote graaiër) zag nog de gedachte koesteren er te zijn ‘ten dienste’ van een zaak die zijn positie of zijn belang verre overstijgt? Daar gaat het vandaag over.

Uitleg en verkondiging

De woestijn als retraite-oord

Het verhaal van de drie verzoeken staat aan het begin van Jezus' optreden. Net gedoopt, vervuld van de heilige Geest, vervuld van de bijzondere taak die hem wacht, trekt hij zich eerst terug in de woestijn. Dat is een bekend bijbels motief. De woestijn fungeert dan als een soort retraite-oord.

Ik kan me aangenamere oorden voorstellen, maar het werkte kennelijk wel. Dat gold later vanaf de derde eeuw ook voor de christelijke 'woestijnvaders'. Die trokken zich daar ook ter concentratie terug. Dat doet Jezus nu ook. In die woestijn vielt blijkbaar toch wel wat te halen.

Dat realiseerde zich de dichter Hendrik Marsman kennelijk ook, toen hij deze regels dichtte in het gedicht 'Voorschrift': 'ontgin, waar niemand/vruchtbaarheid vermoedt,/ elke woestijn heeft zijn wel;/ hier móet water zijn.'

Zou Jezus in die woestijn iets gevonden hebben? Hij ging er ook nog eens vasten. Ook dat is goed voor de concentratie. Maar een week vasten is nog te doen, maar veertig dagen?

Ook als die veertig dagen slechts een literaire toespeling op de veertig jaar in de woestijn van het volk Israël zijn, dan nog, bij lang vasten verslapt de scherpte van geest. Dat is vragen om moeilijkheden. Zeker als de duivel met zijn eeuwenlange ervaring je wil uitdagen.

Op de drempel van een nieuwe werksituatie heb ik me ook wel eens teruggetrokken. Een maal een week in het klooster en ook wel eens een beetje in de vakantie. Stiekem 's ochtends vroeg of 's avonds laat wat aantekeningen makend.

'Hoe zal ik het aanpakken', dacht ik dan. Zou Jezus ook iets dergelijks hebben gedacht? In elk geval kwam hij niet met een notitieboekje uit de woestijn zoals ik uit het klooster en terug van vakantie.

Welke stem?

Ten aanzien van de weg die hij moest gaan, gold voor hem wellicht ook dat wat we zopas als eerste regel uit lied 527 zongen: ‘Uit uw hemel zonder grenzen komt Gij tastend aan het licht’.

Voor hem was het ook nog zoeken, nog tasten. Welke stem zou hij volgen? Hoe zou hij de stem van zijn Vader, van de geest Gods in zijn leven kunnen onderscheiden van die van de duivel?

‘Vervuld van de heilige Geest’ liep hij in elk geval niet met zijn hoofd in de wolken. Terug uit de woestijn had hij ‘grote honger’ staat er heel banaal. Geen verheven gedachten, niet een soort extase, nee, gewoon ‘honger’. Aardser kan niet. Meteen met beide benen op de grond.

Het is alsof Matteüs en Lucas aan het begin van hun evangelie ook meteen de realiteit van de menswording willen beklemtonen. Jezus mocht dan wel ‘vervuld’ zijn van de heilige Geest, dat stond het feit dat zijn maag opspeelde, niet in de weg.

Hij was geen op aarde rondwandelende God met een schijnlichaam – zoals later in de christenheid van de tweede en derde eeuw door velen gedacht werd – , maar een mens van vlees en bloed en die dan ‘vervuld van de heilige Geest’.

Hij wordt meteen bij terugkeer uit de woestijn getest. Wie kent dat niet. Net in een nieuwe baan begonnen, nog een beetje met het hoofd in de wolken en dan meteen naar beneden getrokken, naar de werkelijkheid van alledag.

En er zijn dan altijd ook wel een paar die even willen testen hoe ver ze met je kunnen gaan. Naar wie moet je dan luisteren? Moet je meteen doorpakken of eerst nog even de kat uit de boom kijken? Wie is te vertrouwen?

Jezus hoorde aan het begin van zijn optreden verschillende stemmen. Hij kende de stem van de Bijbel, van de Schrift, maar er waren ook andere stemmen. Hoor maar.

‘Samenwerking’ tussen God en de duivel?

Er staat: ‘Hij werd door de Geest naar de woestijn geleid, waar hij veertig dagen bleef en door de duivel op de proef gesteld werd.’ Die ruimte kreeg de duivel blijkbaar van de Geest, van God. Waarom is dat? Dat is de kernvraag vanochtend.

Dat God de duivel zoveel speelruimte geeft, komen we zo expliciet maar één keer eerder in de Bijbel tegen, namelijk in het eerste hoofdstuk van het boek Job. Daar krijgt de duivel van God ook de gelegenheid, de ruimte, Jobs geloof te testen, te beproeven.

Daar zit hem ook meteen het probleem dat elke lezer met dit bijbelgedeelte zal hebben. Dat zit in die schijnbare coöperatie, samenwerking, tussen God en duivel. Hoe kan dat?

Herinnering

Ik herinner me dat ik als kind in de jaren vijftig dit bijbelverhaal helemaal niet zo'n spannend verhaal vond. Deze uitdagingen moesten toch een makkie voor Jezus zijn? Het was de tijd dat we kerken bouwden met namen als Triomfatorkerk of Jezus Victor(overwinnaar)-kerk.

Het was de tijd dat de beroemdste theoloog van die tijd, de Zwitserse en in Nederland invloedrijke theoloog Karl Barth, in een van de zeventien dikke banden van zijn dogmatiek een 125 bladzijden schreef onder de de kop 'Jesus ist Sieger' (Jezus is overwinnaar).

En in diezelfde jaren vijftig schreef Berkouwer, de dogmaticus van de Vrije Universiteit, een ook in het Duits en Engels vertaalde theologische bestseller onder de titel 'De triomf der genade in de theologie van Karl Barth'. Het was triomf voor en na in die jaren.

En nu?

En nu? Zijn we nog zo zeker van een triomf, een overwinning in Christus? Als je nu internationaal het politieke spectrum bekijkt slaat de schrik je om het hart. Overal ter wereld hebben democratieën het moeilijk, lijken ze op hun retour.

Ze worden van binnen uitgehold door autocratische machthebbers die verkiezingen naar hun hand zetten en hun tegenstanders al of niet met geweld de mond snoeren. We kennen ze, de Poetins, de Loekasjenko's van Europa, de Ortega's, de Maduro's en de Bolsonaro's van Latijns-Amerika.

En zo vallen vanuit elk werelddeel wel tientallen vergelijkbare namen te noemen. In sommige werelddelen, het Midden-Oosten, Noord- en Midden-Afrika, China en Indochina, is haast geen democratie meer over.

Overheidsgeweld tegenover eigen burgers is meer regel dan uitzondering. Wanneer we ervan uitgaan dat een democratie in optima forma (waar overigens aanwezig?) doorgaans meer met het Evangelie te maken heeft dan de nu ons bekende autocratieën, dan wordt het je als christen soms bang te moede.

In een wereld vol met Herodessen die – om met Vondel te spreken – ‘het licht niet kunnen verdragen.’ Zelfs het daglicht kan hun werk niet verdragen, laat staan een nog groter licht.

Wat in het groot geldt, geldt wellicht ook in het klein. Zijn we nog altijd even zeer overtuigd van onze eigen goede keuzes als in de jaren vijftig? We zijn nu ons Indonesië-verleden aan het verwerken, maar er komt nog veel meer op ons af.

Als straks door de opwarming van de aarde de zeespiegel veel harder blijkt te stijgen dan nu de somberste berekeningen voorspellen, worden we ook met ons eigen industrieel en laudbouwverleden geconfronteerd. Wat hebben we onze leefomgeving in onze welvarende decennia aangedaan? En we bedoelden het toch zo goed?

Persoonlijk

En we kunnen het ook nog dichter bij huis, bij onszelf, zoeken. Bedoelen we het inderdaad altijd zo goed? Zijn onze motieven soms ook niet een onontwarbaar geheel van goed en kwaad? Ontbreekt ons vaak niet een helder zicht op het hoe en waarom van ons handelen?

Zouden we dan niet wat voorzichtiger moeten zijn met het roepen van ‘Christus is overwinnaar’? Roepen we dan eigenlijk ook niet: ‘Wij zijn overwinnaar’? Want wij zijn toch die christenen die naar hem heten?

Als ik zelf nu terugkijk op 50 jaar theologiebeoefening, constateer ik dat ik elke vorm van triomfalisme heb af afgelegd. Liever spreek ik van een vorm van dualisme, van een tweestrijd tussen goed en kwaad die zich in het groot op het politieke toneel afspeelt, maar ook in mijn eigen binnenste, in mijn eigen hart. En die strijd lijkt nog lang niet beslist. Die gaat nog steeds voort. Ook in mijzelf.

Geldt voor ons op gezette tijden ook niet wat Paulus in Rom. 7 zegt: ‘Want ik doe niet wat ik wil, het goede, maar juist wat ik niet wil, het kwade, dat doe ik’? (vs. 19)

Drie verzoeken

Laten we weer terugkeren naar de tekst. Het gaat om drie verzoeken. De vraag om stenen in brood te veranderen, de vraag naar macht en roem en de vraag om een spectaculaire daad, een teken, te stellen.

Jezus beantwoordt alle drie vragen met een citaat uit het boek Deuteronomium. Of dat in werkelijkheid ook het geval is geweest, weten we natuurlijk niet, maar het is in elk geval een sterk staaltje literaire compositie.

In Jezus' hoofd zijn er als het ware twee stemmen. Die van de duivel en die van de Schrift, want tot driemaal toe herinnert hij zich wat er geschreven staat, wat er ooit is gezegd.

Op de vraag stenen in brood te veranderen antwoordt Jezus: 'Er staat geschreven: "De mens leeft niet van brood alleen"'. Dat is een citaat uit Deuteronomium 8 over de omgang met manna.

'Niet oppotten', is daar het motto. Genoeg is genoeg. We kunnen er nu de bede uit het Onze Vader in horen: 'Geef ons heden ons dagelijks brood.'

Over het Griekse woord dat hier voor 'dagelijks' wordt gebruikt hebben exegeten zich ook al eeuwenlang het hoofd gebroken. Wellicht is de mooiste vertaling: 'Geef ons heden het brood voor morgen'. Dat is genoeg om in ons bestaan te voorzien.

De broodvraag is belangrijk. Ze wordt door Jezus ook uiterst serieus genomen. Denk maar aan de vele broodvermenigvuldigingsverhalen in de Evangelieën, Maar er is ook meer dan brood in een mensenleven. Het gaat om meer dan gevoederd te worden aan de trog.

In wezen is Johannes 6, waar Jezus de gedachte dat hij het ware brood des levens is, nader uitwerkt, het antwoord op deze eerste uitdaging. Om dat brood gaat het écht.

Dat is avondmaalsbrood, dat we uit Gods hand eten. Genadebrood. 'Aan U, o Heer, ontleent het brood zijn leven', zullen we straks na de uitleg zingen.

De tweede uitdaging is de vraag naar macht. Ook die wordt vanuit Deuteronomium beantwoord. Met zoveel woorden staat er: 'Luister te midden van de vele stemmen in je hoofd, bovenal naar één stem.'

Dat is de stem die je bevrijding uit het slavenhuis Egypte heeft geschonken. Mozes zegt dat net nadat hij het volk beneden aan de voet van de Sinai om het gouden kalf heeft zien dansen.

De derde uitdaging om van de tempel te springen wordt heel geraffineerd geformuleerd. Namelijk met behulp van die verwijzing naar psalm 91 over die engelen die een mens op zullen vangen.

Dat zien we wel vaker. Dat bijbelteksten in een heel ander kader gebruikt worden. Als ik nu zie hoe extreem-rechtse christenen in de Verenigde Staten, maar ook daarbuiten, het boek Openbaringen misbruiken om zich tegen overheidsmaatregelen in verband met corona te verweren, dan draait je maag om.

Dat was vroeger ook zo als je Zuid-Afrikaanse christenen van de Nederduits Gereformeerde kerk met behulp van de Bijbel de apartheid hoorde rechtvaardigen.

Jezus wordt uitgedaagd een spectaculaire daad te verrichten, een teken te stellen. Dat zou later nog vaker gebeuren. Steeds maar weer werd hij gevraagd een kunstje te doen en steeds maar weer weigerde hij dat.

Want zijn leven zelf, zijn woorden en daden, waren toch al tekenend genoeg? Daar ging toch al een roep vanuit? En dat zou later toch ook alleen maar nog duidelijker worden, toen zijn levensweg een kruisweg bleek te zijn?

In wezen is die vraag om van de tempel af te springen dan ook de vraag om van het kruis af te komen. De vraag van satan 'spring dan van het dak van de tempel af' is in feite de spottende vraag van de omstanders bij Jezus' kruis: 'Als je de zoon van God bent, kom dan van dat kruis af?' (Mat. 27, 40 en 42)

Staande op het hoogste punt van de tempel moet Jezus Golgotha al hebben zien liggen. En hij kende natuurlijk ook die passage uit psalm 91 over die opvangende engelen.

Als in de hof van Gethsemané een van de discipelen Jezus echter met het zwaard wil verdedigen, krijgt die te horen: 'Je weet toch dat ik mijn Vader maar te hulp hoef te roepen of Hij stelt mij onmiddellijk meer dan twaalf legioenen engelen ter beschikking?' (Mat.26, 53).

Maar dat inroepen van legioenen engelen deed hij niet. Hij koos voor de weg waarop hij voor ons in zou treden.

De verzoeken en het Onze Vader

Alle drie vragen zouden Jezus van zijn heilsweg, zijn kruisweg, hebben afgeholpen. Hij had een goede econoom kunnen worden die voor een goede basisvoorziening had gepleit. Brood voor iedereen. Zulke economen zijn er gelukkig nog altijd. Daar is niets mis mee.

Hij had wellicht ook een groot rijk kunnen te vormen. Er waren wel meer volken die in het Midden-Oosten de Romeinse overheersing meer dan zat waren. Zo had hij zijn invloed kunnen uitbreiden. Ach, en met een machthebber à la Jezus – al zou die maar de helft van Jezus’ stijl overnemen – zou de wereld nog niet zo slecht uit zijn geweest.

En hij had ook à la de Israëlieten in de woestijn kunnen vragen: ‘Is de Heer nu in ons midden of niet? (Ex.17,7). Dat had je als vermeende zoon van God door ongedeed van de tempel te springen kunnen laten zien, niet waar?’

Dat zie je ook haast alle machthebbers doen. Kijken wat er gebeurt als je in je godswaan op de stoel van God gaat zitten.

Al die dingen had Jezus kunnen doen. Dan was hij inderdaad van het kruis afgekomen. Dan had hij zijn kruisweg verkwanseld. Je zou haast zeggen: à la Ezau voor een bord linzensoep.

We kunnen de drie verzoeken echter ook lezen tegen de achtergrond van het Onze Vader. ‘Geef ons vandaag het brood dat we nodig hebben’, vertaalt de allernieuwste Bijbelvertaling heel mooi. Genoeg is genoeg. Laat ons op deze basis leven. En laat ons dan verder kijken.

‘En breng ons niet in beproeving, maar red ons van het kwaad’, vertaalt diezelfde Bijbelvertaling dan vervolgens. Laat ons niet bezwijken voor de macht, coute que coute. Leer ons te letten op de aard van onze machtsuitoefening. Ten dienste van wat? Ten dienste van wie?

‘Want aan U behoort het koningschap’, vervolgt het Onze Vader dan. Niet aan ons. Wij zijn God niet. Dat lijkt me een van de belangrijkste bijbelse boodschappen. Die kan niet vaak genoeg herhaald worden. Wij zijn God niet. Zou Poetin zich dat realiseren?

God: beyond in our midst

In een engelstalig commentaar op Lucas zag ik de clou van dit bijbelgedeelte kort en bondig samengevat in deze zin: geloof is ‘beyond need, power and proof’. Geloof heeft op meer betrekking dan op onze lichamelijke noden, de vraag naar macht en de vraag naar een bewijs.

Dat ‘meer dan’, dat ‘beyond’, dat spreekt me aan. Als ik nu na ruim een halve eeuw theologiebeoefening mijn eigen theologische ontwikkeling typeer, dan zou ik zeggen: God is voor mij steeds meer – zoals ik ergens las – het ‘Beyond in our midst’ geworden. Het ‘meer dan’ in ons midden.

Het gaat dan om de ervaring dat wij en de wereld om ons heen onszelf niet genoeg zijn. Dat we aangewezen zijn op een macht die ons overstijgt, overstijgt in barmhartigheid, in vergevingsgezindheid, in liefde.

Daarmee laat ik het geloof in een God als een soort almachtige meester Albedil varen. Blinde almacht lijkt me niet te passen bij de God van Jezus Christus. Zo nam hij zichzelf ook niet voor te werk te gaan, kunnen we in dit bijbelgedeelte lezen.

De God van dit bijbelgedeelte is inderdaad de God die ‘uit zijn hemel zonder grenzen tastend aan het licht komt’. Om zijn spoor te volgen, staan we voortdurend in tweestrijd. Welke stem volgen we? Welke stem is ter goeder trouw?

‘Een mens te zijn op aarde/ in deze wereldtijd,/ dat is de Geest aanvaarden/ die naar het leven leidt:/ de mensen niet verlaten,/ Gods woord zijn toegedaan,/ dat is op deze aarde de duivel wederstaan,’ zongen we pal voor de uitleg.

Geen meester Albedil

Ik kom nog een keer terug op onze beginvraag. Waarom maakt God geen einde aan die tweestrijd tussen de Geest Gods en de duivel? Waarom geeft hij die vreemde, duivelse stemmen zoveel speelruimte?

Op die vraag is, denk ik, maar één antwoord mogelijk. Omdat God geen God van blinde almacht is, geen meester Albedil, maar een God die onze keuzes serieus neemt als verantwoordelijke mensen.

Hooguit is ons een richtsnoer gegeven in het ‘Er is geschreven’, ‘Er is gezegd’. Het is aan ons welke stem we willen horen, welke stem we willen volgen.

En inderdaad, de Bijbel laat er geen twijfel, geen misverstand, over bestaan welke macht aan het langste eind zal trekken. Niet voor niets spreekt het boek Openbaringen over het uiteindelijk ‘zegevierend Lam Gods’.

Maar die strijd is in het heden, ons heden, nog lang niet beslecht. De nacht is nog lang niet ten einde.

In die nacht klinkt wederom uit het boek Deuteronomium (30,19) een stem, een duidelijk herkenbare, heldere stem: ‘Ik roep vandaag hemel en aarde als getuigen op: u staat voor de keuze tussen leven en dood, tussen zegen en vloek. Kies voor het leven (...).’ Amen.